

3-5
Mayıs
2023
BİTLİS

Cumhuriyetin 100. Yılında
**ULUSLARARASI TARİH, KÜLTÜR,
DİL VE SANAT BAĞLAMINDA
BİTLİS SEMPOZYUMU**

Uluslararası Tarih, Kùltür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu

SEMPOZYUM TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI

3-5 MAYIS 2023
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

EDİTÖR
Dr. Öğr. Üyesi Fırat ÜNSAL

e-ISBN: 978-605-74216-4-7

Ađustos, 2023

Bitlis, TÜRKİYE

KURULLAR

KONGRE ONURSAL BAŞKANI

Prof. Dr. Necmettin ELMATAŐ

Bitlis Eren Üniversitesi Rektörü

KONGRE DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı

KONGRE DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. Ferit İZCİ

Prof. Dr. Mustafa ATLI

Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

Prof. Dr. Fatih HAZAR

Prof. Dr. Yusuf SANCAK

Prof. Dr. Mehmet YOLCU

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Adem PALABIYIK

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Ali Ulvi ÖZBEY

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Celal İNCE

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Esra KÜRÜM

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Ercan ALAN

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Şener Şükrü YİĞİTLER

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Yunus Levent EKİNCİ

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Hacer GÖL

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Üyesi Ahmet İŐLER

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YILDIRIM

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Gülay KARAKUŞ

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Bahar MERGEN

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin ÖZBEY

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Gamze ÜNSAL TOPÇU

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Serpil AYTÜRE	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZDİL	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hayriye Esra AKYÜZ	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Maşallah KIZILTAŞ	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYLAR	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ERGÖZ	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sedef AYYILDIZ	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YAKIŞIK	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre KARASU	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seher BODUR	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Tülay GENCER	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Naci ÖZSOY	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nazenin Saadet GÜLER	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yunus ÇİFTÇİ	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık VANGÖLÜ	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Fırat ÜNSAL	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Dr. Hasan Ali ÇAKMAK	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Dr. Büşra KARASU	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Dr. Yaprak DERİCİOĞLU	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Adem BULUT	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Çiğdem CENGİZ	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Damla TORUN ÖNGAY	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Dilber YILDIZ	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. İrem CEREN DOĞAN	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Eyüp BOZKURT	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Kübra TEMİZ ARSLAN	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Neslihan SEL ÖZBEY	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Sait Emre ÇİFTÇİ	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Şeyda Nur KOCA PEKER	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Ümit Buğrahan ÖZCAN	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Yunus KIRAYİT	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye
Arş. Gör. Cebrail YEŞİLÇAY	Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ	Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK	Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Linus JUNG	University of Granada
Prof. Dr. Ignacio Lopez SAKO	University of Granada
Prof. Dr. Haluk ZÜLFİKAR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cevat ÖZYURT	Kırgız Manas Üniversitesi -Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf SANCAK	Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe CANATAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan AYDIN	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Fatih ALKAYIŞ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. İlker AYDIN	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya BOYANA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İÇLİ	Batman Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KUTALMIŞ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emin ULUDAĞ	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Aygül SÜEL	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülmecit CANATAK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih SAKALLI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Akif ASLAN	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ REYHAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Tahirhan AYDIN	Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim DİLEK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin MACİT	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Ali KARAVELİOĞLU	Iğdır Üniversitesi
Prof. Dr. Nazan TUTAŞ	Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa UYAR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AGAH	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Caroline PATEY	Milan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ	Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ	Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YOLCU	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül TÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Adis ZİLİC	Mostar Cemal Biyediç Üniversitesi
Doç. Dr. Âdem PALABIYIK	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel ERAT	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih GENCER	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet B. ŞENGÜL	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Levent EKİNCİ	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut KINACI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Ferda ZAMBAK	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Melih ERZEN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin SARIKAYA	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Ayça KARTAL	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Resul BABAOĞLU	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Aysel GÜNİNDİ ERSÖZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Erdem SARIKAYA	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail EKİNCİ	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Macit BALIK	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Korkmaz ŞEN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Edina SOLAK	Zenica Üniversitesi
Doç. Dr. Osman BAYDER	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Burak BÜYÜKTOPÇU	Kars Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Sadık ARMUTLU	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Turgay GÖKGÖZ	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Emrullah ŞEKER	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Esra DEMİR ÖZTÜRK	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahir KARACAR	Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gülay KARAKUŞ

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Barış ÇAĞIRKAN

İzmir Demokrasi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Önder İPEK

Hitit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Eralp Yaşar AZAP

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Dr. Lilya MEMETOVA

Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dragana AMEDOSKİ

Belgrad Tarih Enstitüsü

Dr. Meirankul İSTAYEVA

Kazakistan

Meyramgöl İSAYEVA

Ahmet Yesevi Üniversitesi

SEKRETERYA

Dr. Öğr. Üyesi Tülay GENCER

Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Kübra TEMİZ ARSLAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. İrem Ceren DOĞAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Sait Emre ÇİFTÇİ

Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Şeyda Nur KOCA PEKER

Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Damla TORUN ÖNGAY

Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Yunus KIRAYİT

Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Cebail YEŞİLÇAY

Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Ümit Buğrahan ÖZCAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Eyüp BOZKURT

Bitlis Eren Üniversitesi

Bitlis Eren Üniversitesi Rektörü Sn. Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ'ın Açış Konuşması;

Kıymetli Katılımcılar,
Öncelikle Bitlis Eren Üniversitesi'nin düzenlemiş olduğu "Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis" Sempozyumu'na hoş geldiniz. Sizleri burada ağırlamaktan büyük mutluluk duyuyorum. Bu anlamlı etkinlik vesilesiyle Bitlis'in tarihini, kültürünü, edebiyatını ve sanatını derinlemesine incelemek ve tartışmak için bir araya gelmiş olmaktan dolayı büyük bir heyecan duyuyorum.

Bitlis, tarihi ve kültürel zenginlikleriyle Anadolu'nun önemli şehirlerinden biridir. Tarihi, binlerce yıl öncesine uzanan bu topraklar, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve çeşitli kültürel etkileşimlere tanıklık etmiştir. Bugün Bitlis, tarihi kalıntıları, doğal güzellikleri, eşsiz mimarisi ve zengin kültürüyle bizi büyüleyen bir şehirdir.

Bu sempozyumun amacı, Bitlis'in bu zengin mirasını daha iyi anlamak, araştırmak ve paylaşmaktır. Tarih, kültür, dil ve sanat alanlarında uzmanlaşmış akademisyenler, araştırmacılar ve sanatseverler olarak bir araya geldiğimiz bu platformda, Bitlis'in tarihi süreçlerini ve kültürel dokusunu daha yakından inceleyeceğiz. Bu sempozyumda sunulan bilimsel çalışmalar ve sunumlar, Bitlis'in tarihsel, kültürel ve sanatsal derinliklerini aydınlatmaya yönelik önemli bir adım olacak.

Bitlis, geçmişten günümüze kadar farklı medeniyetlerin izlerini taşımaktadır. Urartular, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi pek çok medeniyetin etkisi bu topraklarda hissedilmektedir. Ayrıca, Bitlis'in coğrafi konumu ve ticaret yolları üzerindeki stratejik önemi, farklı kültürlerin buluşma noktası olmasını sağlamış ve şehre eşsiz bir kimlik kazandırmıştır.

Bu sempozyumda, Bitlis'in tarihi dokusunu korumanın ve gelecek nesillere aktarmanın önemini vurgulamak; Bitlis'in zengin kültürel mirasının edebiyat ve sanat alanlarıyla nasıl etkileşim içerisinde olduğunu keşfetmek ve bu etkileşimin günümüzde nasıl bir canlılık kazandığını görmek istiyoruz.

Sizlerin araştırmaları, sunumları ve tartışmaları, Bitlis'in kültürel mirasının daha iyi anlaşılmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Umarım bu etkinlik, yeni fikirlerin doğuşuna, bilgi ve deneyimlerin paylaşımına, kültürel bağların güçlenmesine vesile olur.

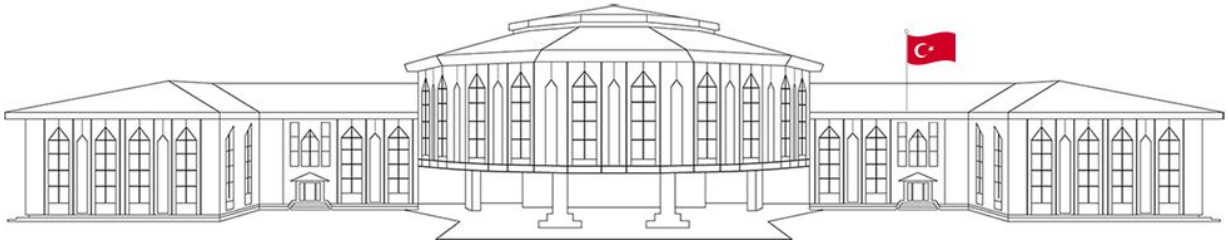
Bu sempozyum için emeği geçen tüm katılımcılara, düzenleme komitesine ve destek veren kurumlara teşekkürlerimi sunuyorum.

Sempozyumumuza tekrar hoş geldiniz diyor ve hepinize katkılarınız için şimdiden teşekkür ediyorum.

Bu sempozyumun sağlıklı, verimli ve başarılı geçmesini temenni ediyorum.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ
Bitlis Eren Üniversitesi Rektörü

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı Sn. Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ'ın Açış Konuşması;

Saygıdeğer Valim, Vekilim,

Sayın Rektörüm, Belediye Başkanlarım, Protokol üyeleri ve Kıymetli hocalarım, 16. Kuruluş yılını kutladığımız günlerde üniversitemizin bugüne kadarki en geniş katılımlı bilgi şölenini gerçekleştirmenin gururunu yaşıyoruz. Bilimsel toplantılar ve akademik dergiler üniversitelerin varoluş nedenlerinden biridir. Eğitim öğretim faaliyeti yanında üniversiteler bu tür akademik etkinlikleriyle kendilerini kabul ettirir ve buldukları şehre katma değer sağlarlar. Bizler de Cumhuriyetimizin 100. Yılı hatırına “Cumhuriyetin 100. Yılında Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu”nu düzenleme kararı aldık.

Bitlis, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, Van, oradan İran: Muş’tan Batı’ya; Diyarbakır’dan Güney’e ve Ahlat yoluyla Ağrı, Erzurum’dan Kuzey’e giden yolların birleştiği bir kavşakta bulunmaktadır. Bitlis; Van Gölü havzasında bulunan Bizans, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinin de büyük bir önem verdiği konjontürel anlamda önemli bir coğrafyadır. Yeryüzünün sayılı volkanik dağlarından olan Nemrut ve Süphan Dağları Bitlis ili sınırları içerisinde kalmaktadır. Güneydoğu Toroslar’ın uzantısı şeklinde olan Dağların çoğu 2000 metreden yüksektir. Türkiye’nin ikinci büyük dağı olan Süphan Dağı Bitlis’te bulunur. Kışın aldığı yoğun kar yağışının bahar ve yaz aylarında erimesiyle bu havza münbit bir toprağa dönüşür. Bitlis, aynı zamanda lezzetli yemekleriyle de gastronomi alanında önemli bir şehirdir. Bölgede birçok endemik bitki türü yetişmektedir. Farklı yaban hayvanları yanında yöreye özgü kuş çeşitlerinin yaşaması, Van Gölü, Aygır Gölü ve Nazik Gölü’nün yöreye özgü balık türlerine ev sahipliği yapması bu bölgenin cazibesini her geçen gün artırmaktadır. Hizan, Ohin, Norşin medreseleri tarih boyunca bölgenin bir ilim ve kültür merkezi olmasını sağlamıştır. Ahlat Selçuklu Mezarlığı dünyanın en büyük açık hava müzelerinden biri olarak her yıl binlerce turist çekmektedir. Bitlis birçok disiplin için üzerinde çalışılması gereken bâkir bir şehirdir.

Bilgi şölenimizle ilgili bazı istatistiki bilgiler vermek isterim. 60 farklı şehir ve ülke, 89 farklı üniversiteden toplam 285 bildiri hakem sürecinden geçtikten sonra kabul edilmiştir.

Katılımcıların 163’ü öğretim üyesi, diğerleri doktora, yüksek lisans öğrencileri, öğretim görevlileri ve öğretmenlerden oluşmaktadır.

Bildirilerin 150’si yüzü yüze 135’i çevrimiçi olarak sunulacaktır.

Konulara baktığımızda konuların 111’i Dil ve Edebiyat;

86’sı Tarih ve 44’ü İlahiyat alanından oluşmaktadır.

Bu bildirilerin toplam 83’ü Bitlis’le ilgilidir. Bunun içindir ki Allah izin verirse sponsor bulmamız halinde Sempozyum Bildiri Kitabını iki ayrı kitap halinde yayınlamayız; ikinci kitabı sadece Bitlis’e ayırmayı düşünmekteyiz.

Bu bilgi şölenini düzenlemekle yaşadığımız şehre ve mensubu bulunduğumuz üniversitemize bir nebze olsun borcumuzu ödemeyi amaçlamaktayız. Bu sempozyumu düzenleme kararı aldığımız ilk günden beri bizi destekleyen başta Rektörümüz Prof. Dr. Necmettin Elmastaş olmak üzere bu desteği uygulamaya geçiren Rektör Yardımcılarımıza, Genel Sekreterimize ve Daire Başkanlarımıza teşekkürü bir borç bilirim. Sizlere de tebliğlerinizle aramızda olduğunuz için ayrıca teşekkür ediyoruz. Ayrıca bu sempozyumun gerçekleşmesinde ilk günden beri fedakârca çalışan Fen – Edebiyat Fakültesi öğretim elemanlarından oluşan Düzenleme Kurulu üyelerine ve üniversitemizin memurundan, güvenlik personeline; şoföründen ve hizmetlisine kadar tüm çalışma arkadaşlarımıza teşekkür ediyoruz. Bir sempozyumun düzenlenmesi her ne kadar sizin gönülden isteğinize bağlı olsa da maddi imkânlarımız yetersizse bu işin altından kalkmanız mümkün değildir. Bu bağlamda başta yaklaşık 25 davetli konuşmacımızın uçak biletlerini karşılayan Türk Dil Kurumu’na ve kıymetli Başkanımız Prof. Dr. Gürer Gülsevin hocamıza- geçtiğimiz günlerde kendileri emekliliğe ayrılmış ve sağlık problemlerinden dolayı aramızda bulunmamaktadırlar- Tez zamanda Allah’tan kendilerine şifa vermesini niyaz eder, geçmiş olsun dileklerimi iletirim. Yine şehrimizin kültürünü ortaya çıkaran büyük projelere imza atan ve varlığıyla gurur duyduğumuz Bitlis Valimiz Oktay Çağatay Beyefendi’ye, Bitlis Belediye Başkanımız Nesrullah TANGLAY’a, BETAV Yönetim Kurulu Başkanımız Ahmet Eren Beyefendiye, Tatvan Belediye Başkanı Mehmet Emin GEYLANI’ye, Hizan Belediye Başkanı Cezail AKTAŞ’a, HİKMET KİLER VAKFI Yönetim Kurulu üyesi Vahit Kiler’e, Tatvan Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Bilal ADABAĞ’a, BEBAP Koordinatörlüğüne ve Taht-ı Van Cafe’ye en içten teşekkürlerimi sunar hepimizi saygıyla selamlarım.

Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ
Düzenleme Kurulu Başkanı

Bu kitap, iki bölümden oluşmakta.

Birinci bölümde Türkçe ve İngilizce araştırma ve inceleme yazıları,
ikinci bölümde Arapça araştırma ve inceleme yazıları yer
almaktadır.

Yayımlanmak üzere kabul edilen sempozyum bildiri metinlerinde belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar)ı sorumludur. Yazar(lar)ın izni alınmadan kitabın bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz.

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm

Şeref Hanım'ın Kasidelerindeki Taç Beyitler Üzerine	1
Tasavvufun Teşekkül Döneminde Bilgi ve Mârifet (Muhâsibî Örneği)	8
Hüsâmeddîn Ali El-Bitlîsî'nin Câmîu't-Tenzîl Ve't-Te'vîl'indeki Tefsir ve Yorumlarında Kelâmî İzler: En'Am Suresi Bağlamında.....	17
Kt G6 ve Bk K4'te Geçen <i>Kıdmaz Ermiş</i> İfadesine Yeni Bir Bakış	27
Anadolu'nun Türkleşme Süreci ve Oğuz (Türkmen)Akınları	35
İslamî Şiir ve Şâir Tasavvurunun Türkçe Dîvân Dîbâcelerine Yansıması.....	47
İslamî Türkçe Metinlerde Dinî Bir Terim Olarak <i>Arığ</i> Sözcüğü	59
Tasavvufun Kökeni Tartışmaları ve Kelam Ekollerinden Eşariler İle İlişkisi	68
Refik Halid Karay'ın Düz Yazılarında Topluma Bakış	86
Osmanlı Eğlence Hayatının Ahmet Rasim'in " <i>Şehir Mektupları</i> " Eserindeki Görünümleri (1897-1899).....	105
Toplumsal Dönüşümün Beraberinde Getirdiği Yeni İnsan Tipleri: Rakım Efendi ve Mansur Bey Örnekleri Üzerine Bir İnceleme.....	115
Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın <i>Gulyabani</i> Romanında Pozitivist Unsurlar.....	127
Şia'da Hadiste Metodoloji Arayışları ve Haydar Hubbullah'ın Çözüm Önerileri.....	141
Ramazan Dikmen'in Öykülerinde İroni	151
Sempozyum Bağlamında Bitlis İle İlgili Bazı Mülâhazalar.....	169
Karar Destek Sistemlerinin Eğitim Alanında Kullanımı ve Örnek Uygulamalar	174
Bitlis'te Yetişen Bazı Boya Bitkileri ve Boyama Özellikleri	181
Klasik Şiirin Poetikası Üzerine	199
Tarık Dursun K.'nin <i>İnsan Kurdu</i> Romanında Mekân-Kimlik Etkileşimi	220
Van Gölü Üzerinde Denizyolu Taşımacılığı Potansiyelinin Analizi	226
Budist ve İslamî Türkçe Metinlerde Ortak Bir Dinî Terim: B(E)Lgü~Belgü.....	238
Osmanlı Medreseleri Hakkında Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Çıkarılan Fermanın Yeni Bir Sureti	252
Hocaoğlu Mevlidi'nde Rüya	260
Bir Bitlis Masalı Üzerine Düşünceler	269
Yeni Kuşağın İletişim Tarzı ve İletişim Dili	275
Mütareke Yıllarında (1919-1922) Menemen'de Göç ve Demografik Değişim.....	281
Eski Türkçeden Hareketle Güneybatı Türk Lehçeleri Arasında Fonetik Bir Mukayese Çalışması.	290
Bitlisli Şükrî Dîvânı'nda Teşbih Sanatı	306

Bitlis İli Geleneksel Giysilerinin İncelenmesi	317
Bitlis Ulemasından Şeyh Mahmûd El-Kultikî	322
Bitlis Âlimlerinden Şeyh Mahmûd El-Kultikî'nin "Fetevâ'l-Mahmûdiyye" Adlı Risalesi... ..	326
Güroymak İnsan Figürlü Mezar Taşları Üzerine Bir Çalışma	333
II. Dünya Savaşı Yıllarında Bitlis'te Yaşanan Sosyal ve Ekonomik Gelişimler (1939-1945).....	347
Doğu Anadolu Bölgesi'nde Müzeciliğin Son Dönemdeki Durumu Üzerine Genel Bir Bakış.....	366
Mehmet Âkif Ersoy Bitlis'te Olsaydı!	376
Seyahatname'nin Ahlat Bölümü'nde Cami-İ Emir Kay'a İlişkin Verilen Bilgilerin Anadolu Türk Etnolojisi Açısından Önemi	385
Paris Şehir Adı Türkçedir.....	392
"Kaçış"ın Öyküleri: Gece Kuşu Uzun Öter	399
Dilin Sanatı ve Sanatın Dili: Dilbilim İle Karşılaştırmalı Edebiyat Arasındaki Örtüşmelerin Tahkiki	405
Şemsî'nin Yûsuf U Züleyhâ Mesnevisi'nde 'Kahramanın Sonsuz Yolculuğu'.....	424
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Adilcevaz'da Ermeni Olayları.....	439
COVID-19 Salgını Döneminde Ortaokul Öğrencilerinin Eğitimde Bilişim Ağı Hakkında Neler Düşündüklerinin Belirlenmesi.....	449
Şirvan Beyi Salih Beg'in Târihu'l Ensâb Adlı Eseri Bağlamında 1787 İle 1823 Yıllar Arasında Hizan İlçesi.....	485
Süleymaniye Âlimlerinden İbnu'l-Karadâğî'nin Hayatı, Eserleri ve İlmî Yetkinliği	492
İran Dini Metinlerinde Ejidâhak/Dâhak Mitosu.....	502
Molla Üzeyir Maltaş (1924-1992) ve "Fadlu'l-Cevvâd Sarfu'l-Ekrâd" Adlı Eseri	510
On the Culture of Calendar Ceremonies in Farming of Turkic People (In the Example of Uzbeks and Uygurs).....	521
Türkiye'deki Van Kırgızları'nın Pamir'deki Dini İnançlarından Etkilenişlerine Dair Bazı Tespitler.....	525
Artuklu Camileri	533
Osmanlı Sikkeleri Üzerinde Yer Alan Yazıların Genel Hatları İle İncelenmesi	546
Yassıçemen Savaşına Giden Süreç İçerisinde Ahlat Meselesi.....	559
Çeşmeli Mezrasında Yer Şekilleri Adları: Toponimik Bir İnceleme.....	575
Bediüzzaman Said Nursi ve Gençlik.....	581
Ohinli Şeyh Safvetullâh ve "Kitâbu'l-Funûn El-Muhtelife" Eseri Bağlamında Bazı Nahiv Kitapları Üzerine Yaptığı Tashih Metoduna Dair Bir İnceleme	601
Kendine Özgü Niteliğiyle 'Baskı Resim': Bitlis Eren Üniversitesi Bünyesine Kazandırılan Bir Atölye ve Örnek Öğrenci Çalışmaları	614
Moğol-Hârezmşâhlar Münasebetleri ve Moğollar'ın İran Coğrafyasını İstilasası	623

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Perspektifinden Cahiliye Şiirine Oryantalist Yaklaşımların Analizi..	635
İmgeden Sembole Dönüşüm: Hegel'in Romantik ve Sembolik Sanat Anlayışı Bağlamında Gülşen-Âbâd Mesnevisinin Değerlendirilmesi	641
Hannah Arendt'te Modern Eğitimin Çıkmazı ve Eğitimde Otorite Kavramı	654
Avrupa Birliğinin Yabancıları: Türkiye.....	664
Karçikan'ın İdari Yapısı ve Karçikan İsminin Ortadan Kaldırılma Süreci (1882-1912).....	677
Erken Dönem Anadolu Ulu Camilerinde Yazı ve Süsleme Kullanımı (Siirt, Diyarbakır ve Bitlis Ulu Camii Örneği).....	689
1907 Büyük Bitlis Depremi ve Deprem Sonrası Meydana Gelen Olaylar	703
Anadolu Ağzlarında Atasözleriyle İlgili Çalışmalar (Bitlis Örneği)	715
Orta Çağ İslâm Dünyasında Ahlatlı Muhaddisler	723
Anıların Güvenilirliği ve Halit Ziya Uşaklıgil Örneği	734
Bitlis Halk Kültüründe Nazarla İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	742
Işık Sembolizmi ve Dini Yapılarda Kandil Motifi.....	752
Hârezm'de Me'mûnîler Hanedanının Kuruluşu Tarihi	768
Halit Ziya Uşaklıgil'in Genel Edebiyat Tarihi Yazma Denemesi.....	777
Fatma Gürel'in <i>36 Baharı</i> Adlı Romanında Milliyetçilik Duygusu	785
Şeyh Alâuddîn El-Ohîn'i ve Tecvid İlmi Alanında Kaleme Aldığı 'Hidâyetu's-Sibyân Adlı Eseri.....	791
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Akıllı Tahta Kullanım Durumları.....	806
Budizm'in Türk Şiirine Etkileri Bağlamında İncelenmeleri	825
Bitlis Yöresi Geleneksel Halı Motiflerinin Çağdaş Giyim Tasarımında İzdüşümleri ..	835
Gennadiy Pospelov'un Heyecansal Bağlanımı İle <i>Yaşasın Demokrasi</i> 'ye Bakmak.....	843
Ahmet Mithat Efendi'nin Gazeteciliği ve Tercümân-ı Hakikat.....	852
Emir Timur'un Zamanına Ait Kaynaklarda Askeri Silahlar.....	856
M. Özgür Mutlu'nun <i>Van Gölü Ekspresi</i> Adlı Öykü Kitabında Ortak Yapıyı Kuran İmge: Tren	863
Türk Gezi Edebiyatında Bitlis ve Çevresi.....	872
Destan-ı İbrahim ve Dil Özellikleri.....	910
Bitlis ve Bitlis Halkına Ayna Tutan Metin Örneklerinden: Rüşdî'nin Hasb-i Hâlleri	949
Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları Bağlamında Bitlis Temalı Filatelik Materyaller	956
Seyfî'l-Mülûk ve Bedi'Ü'l-Cemâl Hikâyesi'nde Eril Söylem ve Kadının Konumlandırılması	971
Şeyh Alâudîn Oğînî ve Hulâsatu'l-Vad' Adlı Eseri.....	979

Bitlis Bölgesinde Kullanılan Yerel İdari Unvanların, Devlet-Toplum Arasındaki İlişkileri Bağlamında Tetkiki.....	984
Bitlis-Eski Ahlat Şehri Kalesi Kazıları 2019-2022	998
Singapur’da İlim Geleneği ve Ulema Ağı.....	1011
Zekeriyyâ Kazvîni’nin “Acâyibü’l-Mahlûkât ve Garâ’ibü’l-Mevcûdât” Adlı Eserinde Yer Alan At Tasvirleri	1026
Bitlis Geleneksel Çocuk Oyunları.....	1036
Berlin’de İranlı Bir Entelektüel: Hüseyin Kâzımzâde İrânşehr-î Tebrizî	1049
Bitlis Selçuklu Mezar Taşlarında Görülen Motifler.....	1060
Necip Fazıl Kısakürek’in “ <i>Bir Adam Yaratmak</i> ” Adlı Tiyatro Oyununda Metaforik Anlatım	1066
73 Numaralı Mühimme Defteri’nin Tanıtımı (1-276).....	1080
Kutadgu Bilig’de Yer Alan Komutan Tanımına Göre Aydınoglu Gazi Umur Bey	1092
Nomisma’nın Tarihsel Gelişimi	1100
Yahya Kemal’i Felsefe İle Okumak.....	1107
Müştâk Baba’nın Şiirlerinde Musiki Terimleri	1127
Ahlat Müzesi’nde 18. Yüzyılın Başına (1706) Tarihlendirilen Bir Grup Haçkar (Haç İşlemeli Taş).....	1139
Bitlis Tarihi Yapılarındaki Süslemelerin Tekstil Yüzeylerinde Yeniden Yorumlanması....	1152
Bitlis Milletvekili Arif Hikmet Özdemir’in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri.....	1163
Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türk-Sovyet İlişkileri ve Bolşeviklerden Gelen Yardımlar	1175
Nur İözü’nün Çocuklar İçin Kaleme Aldığı Eserlerinin Değerler Eğitimi Bağlamında İncelenmesi.....	1187

İkinci Bölüm

Linguistic Assumptions and Their Impact on Obstructing the Teaching of Arabic as a Foreign Language	1204
Risale-i Nur Işığında Mezhep Taassubu Konusunda Said Nursi’nin Duruşu	1212
Almulla Khalil Al’iiseardi His Approach Alfıqhi	1220
Badie Al Zaman Nursi Raayto Fi Qadaya Aliajtihad Wa’uibdaeih Fi Sharhi.....	1227
Bitlis Alimlerinin Siyasi Yönü Şam Alimleri Tarafından Ele Alınması El-Buti’nin Araştırmasında Said Nursi Örneği	1238
Al-Badalis and their Service in Codifying the İslamic Heritage (Professor Fuad Sezgin as a Model)	1246

BİRİNCİ BÖLÜM

KT G6 VE BK K4'TE GEÇEN *kıdmaz ermiş* İFADESİNE YENİ BİR BAKIŞ

Ahmet KARAMAN¹

Özet

II. Türk Kağanlığı tarafından oluşturulmuş, VIII. yüzyıldan kalma Orhon (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor) yazıtları, literatürde büyük kağanlık yazıtları olarak da adlandırılmaktadır. Bu yazıtlar, Türkler üzerine merak edilenlerin anlaşılması adına en eski yazılı kaynak durumundadır. Bu yönüyle yalnızca dil bilimi çerçevesinde değil tarih, coğrafya, sosyoloji ve kültür gibi farklı araştırma sahalarının da ilgisini çeken yazıtlar üzerine yürütülen çalışmalar hız kesmeden devam etmektedir. Bu itibarla yazıtlardaki seslerden sözcüklere ifadelerden cümlelere dek yazıtların doğru biçimde okunarak anlamlandırılması önemli bir gerekliliktir. Özellikle tanık sayısı sınırlı olan sözlerden temellenen görüş ayrılıkları nedeniyle tek ve yaygın saptamanın olmadığı kimi bölümler üzerinde tartışmalar sürüp gitmektedir. KT G6/BK K4'te geçen *kıdmaz ermiş*, araştırmacıların farklı zaman ve vesilelerle yorumlarını dile getirdiği bu tip uzlaşıdan uzak ifadelerden birini işaretlemektedir. Üzerine makale dahi yazılmış olan ifadeye daha önce bakılmamış bir açıdan bakıldığında yalnızca Türklerle ilgili değil aynı zamanda Çinlilere dair de kimi yeni bilgiler ortaya çıkmaktadır. Yapılan bu çalışmanın amacı, kendinden önce sunulan önerileri çürütürerek yok saymak yerine önceki anlamlandırmaları bilimsel açıdan eleştirel olarak sorgulayıp yeni bir görüşle ilgili ifadeyi daha anlaşılır kılmaktır. Araştırmanın ana savı, *kıdmaz ermiş* ifadesinde görülen *kıd-* fiilinin *kıdıg* 'kıyı' ile *kıdış-* 'kenar dikmekte yardım etmek' ve *kıdıt-* 'kenar diktirmek, kıyılatmak' sözcüklerine de kaynaklık etmiş olabileceğidir. Çalışmada bu görüşü destekleyecek yapısal ve anlamsal çözümlenmelere yer verilecektir. Bu yolla yapılan değerlendirmeler ışığında kıyı sözünün kıy- temelinde bir şeyleri 'kestiği, ayırdığı, böldüğü, parçaladığı' düşüncesine karşı bir şeyin, ülkenin, ilin, tarlanın, hakkın, durumun 'kıyısı, sınırı, kenarı' bir diğerine 'yakın, bitişik' oluşuyla ilişkili olduğu ileri sürülecektir. Bu mantıkla kıyı, kara ve suyu birbirinden ayıran değil 'birleştiren, kavuşturan' bir noktada yer alacaktır. Böylece Orhon yazıtlarında geçen *kıd-* fiilinin 'birleştirmek' karşılığında olduğu ortaya çıkacaktır. Bu akıl yürütmeyi desteklemek amacıyla Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Eski Kıpçak ve Eski Oğuz Türkçesinden kimi sözcükler de tanık gösterilecektir. *Kıd-* fiiline böylesi bir anlam verildikten sonra {-mA-} ekiyle de 'birleştirmemek' karşılığı saptanmış olacaktır. Sonuç olarak Çinlilerin Türkleri 'kımıldatmama, hareket ettirmeme, ilerletmeme' işini başardıktan sonraki ikinci adımda Türklerin 'birlikte hareket etmemesini, birleşmemesini, birbirine yakın durmamasını' sağlama eylemine geçmelerinin *kıdma-* fiiliyle aktarılmış olabileceği değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: *kıd-*, *kıdmaz ermiş*, KT G6-BK K4, Eski Türk Yazıtları, Anlam Bilimi.

A NEW VIEW at *kıdmaz ermiş* EXPRESSION in KT S6 and BK N4

Abstract

Orkhon (Köl Tegin, Bilge Kagan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor) inscriptions from the VIII. century, which were created by the Turkish Khaganate II, are also called the great khanate inscriptions in the literature. These inscriptions are the oldest written source in order to understand those who are curious about the Turks. In this respect, studies on inscriptions that attract the attention of not only linguistics but also different research fields such as history, geography, sociology and culture continue without slowing down. As such, it is an important requirement to read and interpret the inscriptions correctly, from sounds to words, from expressions to sentences. Especially due to the differences of opinion based on the words with a limited number of witnesses, discussions continue on some sections where there is no single and widespread determination. *Kıdmaz ermiş* mentioned in KT S6/BK N4 marks one of these types of statements that are far from consensus, which researchers have expressed their comments on different times and occasions. When the expression, on which even an article has been written, is looked at from an unprecedented perspective, some new information emerges not only about the Turks, but also about the Chinese. The aim of this study is to critically question previous interpretations from a scientific point of view and to make the related expression more understandable with this new view, instead of

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmet.karaman@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2524-8972

refusing and ignoring previous suggestions. The main argument of the research is that the verb *kıd-* seen in the expression *kıdmaz ermiş* may have also been the source of the words *kıdıg* ‘shore’ and *kıdış-* ‘to help in sewing the edge’ and *kudıt-* ‘to have the edge sewn, to have the edge’. In the study, structural and semantic analyzes will be included to support this view. In the light of the evaluations made in this way, the idea that the word shore ‘cutting, separating, dividing, shredding something’ on the basis of *kıy-* will be opposed. On the contrary, it will be argued that something is related to the ‘shore, border, edge’ of a something, country, province, infield, right, situation being ‘close, adjacent’ to another. With this logic, the shore will be located at a point that ‘unites’, not separates land and water. Thus, it will be revealed that the verb *kıd-* in the Orkhon inscriptions corresponds to ‘to unite’. In order to support this reasoning, some words from Old Uyghur, Karakhanid, Khorezm, Chagatay, Old Kipchak and Old Oghuz Turkic will also be cited as witnesses. After giving such a meaning to the verb *kıd-*, the meaning of ‘not to unite’ will be determined with the suffix {-mA-}. As a result, it will be evaluated that after the Chinese succeeded the Turks not moving, they took the action of causing, ‘do not act together, not to unite, not to stay close to each other’ the Turks with the verb *kıdma-*.

Keywords: *kıd-*, *kıdmaz ermiş*, KT S6-BK N4, Old Turkic Inscriptions, Semantics.

Giriş

Türklerin en eski yazılı metinlerini bünyesinde barındıran Eski Türkçe döneminin ilk evresini Orhon Türkçesi (Eski Türk Yazıt ve El Yazmaları) oluşturmaktadır. Büyük kağanlık yazıtları, satır sayısı olarak diğer eski Türk yazıtlarına göre daha hacimli olmaları ve kağanlık otoritesince diktirilmelerinden ötürü veri güvenliği açısından dikkat çekmektedir. Orhon yazıtları, bulunmalarından bugüne gelinceye kadar pek çok incelemeye konu olmuştur. Yalnızca dil bilimi çerçevesinde değil tarih, coğrafya, sosyoloji ve kültür gibi farklı araştırma sahalarının da ilgisini çeken yazıtlar üzerine yürütülen çalışmalar hız kesmeden devam etmektedir. Yazıtlardaki seslerden sözcüklere ifadelerden cümlelere dek yazıtların doğru biçimde okunarak anlamlandırılması önemli bir gerekliliktir. Özellikle tanık sayısı sınırlı olan sözlerden temellenen görüş ayrılıkları nedeniyle tek ve yaygın saptamanın olmadığı kimi bölümler üzerinde tartışmalar sürüp gitmektedir. Bir ses farklı okunduğunda sözcüğü; sözcük cümleyi; cümle anlatımı; anlatım da coğrafyayı, tarihi, kültürü dahi etkileyebilmektedir.

KT G6/BK K4’te geçen *kıdmaz ermiş*, araştırmacıların farklı zaman ve vesilelerle yorumlarını dile getirdiği uzlaşmadan uzak ifadelerden birini işaretlemektedir. *Kıdmaz ermiş* ifadesinin geçtiği cümlelerin nasıl anlamlandırılacağı üzerine müstakil bir makale de yazılmıştır. Sosyal bilimlerin doğası gereği ‘konu kapandı, sonuca ulaştı, sorunu çözdü’ gibi kesin yargılara varılması güçtür. *Kıdmaz ermiş* ifadesine daha önce bakılmamış bir açıdan bakıldığında yalnızca Türklerle ilgili değil aynı zamanda Çinlilere dair de kimi yeni bilgiler ortaya çıkmaktadır. Yapılan bu çalışmanın amacı, kendinden önce sunulan önerileri çürütürerek yok saymak yerine önceki anlamlandırmaları bilimsel açıdan eleştirel olarak sorgulayıp yeni bir görüşle ilgili ifadeyi daha anlaşılır kılmaktır. Bu itibarla araştırmada öncelikle ifade üzerine yazılmış makalede sunulan bilgiler değerlendirilecek, sonrasında değinilmesinin yararlı olacağı birkaç Türkolog görüşüne daha yer verilecektir. Daha sonrasında ifadeye getirilecek yeni bakış açısını gösterebilmek için *kıdıg* sözü ve bu sözden gelişmiş kimi türemiş sözcükler tarihî Türk lehçelerinden tanıklarla ele alınacaktır. *Kıdıg* adı üzerine getirilmiş etimoloji önerilerine de değinilerek yapısal ve anlamsal yeni saptamalarda bulunulacaktır. Yazının sonunda elde edilen veriler ışığında *kıdmaz ermiş* ifadesi üzerine farklı bir öneri sunulacaktır.

Kıdmaz ermiş İfadesi Üzerine Türkolog Görüşleri ve Kimi Yorumlar

Hakan Özdemir’in doğrudan ifade üzerine kaleme aldığı makalesinde aktardığı bilgilere göre Orhon yazıtlarındaki ilgili bölümü, Thomsen ‘bir kişi hataya düşse onun soyunun ve halkının ...sına kadar gitmezlermiş’; Ergin ‘bir insan yanılrsa kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış’; Orkun ‘bir kişi yanılrsa soyu, kavmi bisükine (?) kadar ilerlemez imiş’; Tekin

‘(öte yandan) bir kişi suç işlese onun boyu(na), halkı(na ve) hısım akrabasına kadar (herkesi) öldürmezler imiş’; Ercilasun ‘bir kişi yanılrsa (Çinliler), kabilesine, milletine, evine, eşğine varıncaya kadar kıyı yapmazmış’; Geng ‘Bir kişi yanılrsa, onlar kavmine bile hatta beşikteki bebeklerine bile acımazlarmış’ / (bir kişi yanılrsa kavmi, halkı ve nesillerini dahi affetmezler imiş’; İnyet ‘bir kişi yanılrsa kavmi, halkı ve nesillerini dahi bırakmazlarmış’ biçiminde yorumlar (2013: 132).

Özdemir çalışmasına *kıd-* ve *kıy-* fiilleri üzerinde durarak devam eder. Sonuçta bu iki fiilin birbirinden ayrı tutulmasını, *kıd-* fiilinin DLT’de geçen ‘kıyı’ anlamına gelen sözcüklerden bağımsız olduğunu, bu fiilin Orhon yazıtlarından önceki bir dönemde *kıyın* adına köklük ettiğini, fiile ‘ceza’ anlamındaki *kıyın* adından hareketle ‘cezalandırmak’ karşılığının uygun bulunduğunu ve yazıtlardaki ilgili bölümde bağlamın ihmal edilmemesi gerektiğini vurgular. Özdemir, ulaştığı tüm bu verilerden sonra Orhon yazıtlarındaki bölümü ‘bir kişi suç işlese boyu, milleti, hısım akrabasına kadar cezalandırmazlarmış’ biçiminde anlamlandırır (2013: 138). Bu öneriye karşın *kıyın* / *kıyn* (*kıñ*) ‘ceza’ sözcüğünün bir söze bağlı gelişen türemiş biçim değil doğrudan kök olduğu Karaman 2020’de ifade edilmektedir.

Clauson ilgili bölümü ‘if one man offended, they did not spare(?) his clan and people right down to (infants in) the cradle’ biçiminde anlamlandırır. Clauson burada verdiği ‘spare’ ifadesini soru işaretiyle karşıladığı gibi *kıd-* için de ‘it is hard to determine the original meaning’ açıklamasını yapar (ED 595a). Erdal’a göre ilgili bölüm ‘if a person errs, his clan and tribe do not fight (are unable to fight)’ all the way down to his grandchildren, they say’ biçiminde yorumlanmalıdır. Erdal’ı böylesi bir anlamlandırmaya götüren nokta, ilgili sözcüğün *kıd-* değil *kıdı-* olduğunu ileri sürmesidir. Ona göre *kıdı-* fiili, Moğolca *kidu-* ‘to fight, combat, destroy’ biçimindedir. Erdal bu fiilin Türkçe olduğunu da belirtir. Onun açısından ayrıca ilgili bölümün *kıd-* > *kıy-* üzerinden okunması mümkün değildir. Çünkü ne Eski Uygur ne de Karahanlı Türkçesinde bu sözdeki /d/ sesi /y/ olmuştur (1991: 192-193). Şirin, *kıd-* fiili için ‘öldürmek’ anlamını uygun bulur (2009: 351). KT G6 ve BK K4’teki ilgili bölüm Aydın tarafından ise:

edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş bir kişi yanılrsar uguşı bodunı böşükiñe tegi kıdmaz ermiş süçig sawıña yımşak agısıña arturup üküş türük bodun öltüg türük bodun ölsikiñ “İyi akıl sahibi kişileri, iyi kahraman kişileri ilerletmezmiş. Bir kişi yanıldığında soyu, sopyu, halkı (ve) akrabalarına varıncaya kadar sağ bırakmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipeğine kanıp Türk halkından birçoğunuz öldü. Türk halkı öleceksin” biçiminde okunup anlamlandırılır. Aydın, eserinin dizin bölümünde ise *kıd-* fiili için ‘kıymak, sağ bırakmak’ karşılığını verir (2017: 48, 75, 158).

Buradaki *yoritmaz* ve *kıdmaz* ifadeleri birbirini tamamlayan iki fiil olarak düşünülebilir. *Yorit-* fiili, Türkologların üzerinde fikir birliğine vardıkları gibi ‘yürütmek, ilerletmek, devam ettirmek, hareket ettirmek, iş yürütmek, asker sevk etmek’ karşılığındadır. Her şeyden önce iki fiil de olumsuzluk fonksiyonu yükleyen {-mA-} ekini taşımaktadır. Anlamsal yorumlamalarda bu fonksiyona uygun hareket edilmesinde yarar vardır. Ayrıca eğer *kıd-* fiilinin kullanılma nedeni ‘ceza; ölüm’ gibi bir anlatımı vermek olsaydı ilgili bölümden hemen sonra tekrar *öl-* fiilinin kullanılmaması gerekirdi. Dahası ilgili bölümden önceki cümlelerde anlatılan Çin halkının sözünün tatlı, ipeğinin yumuşak oluşuyla kimi halkları ‘kandırıp’ kendisine yaklaştırması sonrasında ‘fesatlıklarını düşünmesi’ ifadesinden ileride gelecek cümlelerde ‘istenmeyecek; kötü’ bir anlatımın yer alacağı beklenmektedir. Dolayısıyla önerilen ‘ilerlemez, öldürmez, yapmaz, cezalandırmaz’ gibi daha olumlu çağrışımlara neden olacak bir anlatımın burada bulunması güç görünmektedir. Bu düşünce biçimini destekleyecek nitelikte biri hata yaptığında, yanıldığında, suç işlediğinde umulan karşı eylemin ‘öldürmemek, cezalandırmamak’ değil de tam tersine ‘barındırmamak, acımamak, affetmemek, (sağ) bırakmamak’ içermesi daha uygun gibidir.

Yazıtlardaki ilgili bölümler incelendiğinde Çinlilerin gerçek düşüncesinin tatlı söz söylemek, yumuşak ipekli vermek; iyi geçinmek olmadığı Çin halkının düşmanlık güderken niyetini belli etmeden fırsat kolladığı da gözden kaçmamalıdır. Yazıtta vurgulanan durum, Çinlilerin Türk halkını *yoritmaması*; hareket ettirmemesi, iş yürütmemesi olmalıdır. Buradan hareketle tıpkı *yoritmaz ermiş* gibi *kıdmaz ermiş* ifadesinin de Çinlilerin Türkler üzerindeki bir baskı, sindirme işini işaretlemesi beklenmelidir. Bir halkın ‘kımıldamaması, hareket etmemesi, ilerlememesi’ sağlandıktan sonra Çinliler açısından bu başarının devam ettirilmesi aşamasında yapılacak işin o halkın birlikte hareket etmemesi, birleşmemesi, birbirine yakın durmaması için çaba harcanması olacağı söylenebilir. Çinlilerin kendine yaklaştırdığı bir halkın birlikte hareket etmemesini sağlaması ve yalnızca *bir kişig* dahi *yanılsar* beklenen fırsatın ele geçmesiyle o bir kişinin yanlışını, hatasını, suçunu tüm yakınlarına mâl ederek geniş çaplı bir işe girişmesi beklenir durumdadır.

***Kıdıg / kıy > kıyig > kıyı* Sözcüğü ve Sözcüğün Olası Kökü Üzerinden *kıdmaz ermiş* İfadesine Yeni Bir Öneri**

Clauson, *kıdıg* sözcüğünün *kıd-* fiilinden geliştiğini belirtir (ED 598a). Erdal, *kıdıg* sözünün *kıdı-* fiiline bağlanması gerektiğini düşünür (1991: 192-193). Eren, *kıyı* sözcüğü için ‘Eski Türkçe *kıdıg* biçiminden geldiği anlaşılıyor, Türkçe kök fiili köken bakımından *kıd-* değil *kıdı-* dir, çağdaş Türk diyalektlerinde yaygın olarak geçer, örneğin Kırgızcada *kıyū* ‘kürkün eteğine dikilen parça, bir şeyin kenarına farklı bir malzemeden veya renkten eklenen bir şerit’, Nogaycada *kıyuv* ‘elbise kenarındaki işleme, şerit’ biçimleri kullanılır, bu türevlerin iki heceli *kıyı-* fiilinden geldikleri açıktır’ açıklamasını yapar (<https://sozluk.gov.tr/> / 03.03.2023). Nişanyan *kıyı* maddesine ‘Eski Türkçe *kıdıg* ‘kenar’ sözcüğünden evrilmiştir, bu sözcük Eski Türkçe *kıd-* ‘kesmek’ fiilinden Eski Türkçe +I(g) ekiyle türetilmiştir, *krş.* Kıp. *kırı/kırağ* (aynı anlamda) < *kar-*, *krş.* İngilizce *shore* ‘deniz kıyısı’ < *shear* ‘kesmek’; Fransızca *bord* ‘kıyı’ < Hint-Avrupa Anadili **bherdh-* ‘kesmek, Eski Türkçe eş anlamlı olan *kıy-* ve *kıd-* fiilleri müstakil olarak mevcuttur’ notunu düşer (<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/k%C4%B1y%C4%B1> / 03.03.2023). Gülensoy, *kıyı* sözünü *kıd-* ‘sınırla ulaşmak’ + -g (sıfat-fiil anlamı kazandıran ek) biçiminde çözümler (2007: 521).

Kıdıg sözü ve bu söze bağlı gelişen sözcüklerin tarihî Türk lehçelerindeki durumu aşağıdaki gibidir:

Eski Uygur Türkçesi:

kıdıg ‘kıyı, kenar, sınır’

kıdıglıg ‘kıyılı, sınırı olan’

kıdıgsız ‘kıyısız, kenarsız, sınırsız’

Wilkens, Eski Uygur Türkçesinde *kıdu-* < Mo. *qıdu-* < Atü. *kıd-* vernichten || yok etmek, ortadan kaldırmak’ biçiminde bir fiilden söz eder (2021: 369). Caferoğlu’nun sözlüğünde yer verdiği *kıy* ‘sınır, hudut, mahalle’ maddesi ilginçtir. ‘Kıyı, kenar’ karşılığında Harezmi ve Eski Oğuz Türkçesinde de *kıy* sözü geçmektedir (Ünlü, 2012b: 322; Kanar, 2018: 440). *Kıy* adı, *kıd-* fiilinin sesteşlik özelliği gösterdiğini işaretlemektedir. *Kıyig* ve *kıy* sözleri, *kıd-* fiilinin sonunda yer alan /d/ sesinin d>z>y ses gelişimini izleyen bir ses olduğunu açıkça belirtmektedir. Türk dilinde aynı dönem ve evre içerisinde ses değişim ve gelişimlerinden her ikisini de örnekleyen tanıklara rastlanması bilinmeyen bir durum değildir. Bu yoruma karşı *kıd-* fiilinden gelişen *kıdıg* ile *kıy* adının ilgili olmadığı *kıy* adının müstakil bir biçim olduğu da ileri sürülebilir. Ancak anlamsal bağlantının yapısal ilgiyi de güçlü biçimde kurduğu gerekçesiyle bu olasılığın zayıf bulunduğu söylenmelidir. *Kıy* sözcüğü Aktarma ve Derleme Sözlüğü’nde de geçmektedir

(Karakurt, 2017: 154; <https://sozluk.gov.tr/> / 04.03.2023). Yine Caferoğlu'nun madde başlarından olan *kıyça* 'yakında olan, uzakta olmayan' sözcüğü, yukarıda sunulan önerme açısından önemli bir göstergedir (2015: 177-178).

Karahanlı Türkçesi:

kıdıg 'kıyı'

kıdıgla- 'kıyı dikilmek, kıyılmak'

kıdıglan- 'kıyılanmak, kenarlanmak'

kıdıgılg 'kıyısı olan kenarlı' (Ünlü, 2012a: 413)

Harezmi Türkçesi:

kıyığ 'kıyı, deniz kenarı'

kıyın 'kıyı, kenar'

kıyısız 'kıyısız, kenarsız' (Ünlü, 2012b: 323)

Çağatay Türkçesi:

kıyı 'kıyı, kenar, sahil' (Ünlü, 2013: 629)

Eski Oğuz

kıyı 'kıyı, kenar' (Kanar, 2018: 440)

Tarihî lehçelerde *kıy-* biçiminde /y/ sesini taşıyan sözlere bakıldığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır:

Eski Uygur Türkçesi:

kıy- 'sivriltilmek'

Eski Uygur Türkçesinde *kıy-* fiilinin 'kıymak, eğrilemesine doğramak' anlamından geliştiği anlaşılan *kıyıl-* 'kıyılmak', *kıyım* 'kıyılmış et', *kıyıt-* 'kestirmek' gibi sözcükler de geçmektedir (Wilkens, 2021: 375).

Karahanlı Türkçesi:

kıy- 1- 'kıymak, dönmek, süzmek' 2- 'kıymak, eğrilemesine doğramak' (Ünlü, 2012a: 424)

Harezmi Türkçesi:

Karahanlı Türkçesinde doğrudan /y/ sesini barındıran *kıy-* fiilinden gelişmiş kimi türemiş sözcükler Harezmi Türkçesinde de tanıklıdır (Ünlü, 2012b: 323).

Çağatay Türkçesi:

kıy- 'kıymak, kesmek' 2- 'feda etmek' 3- 'zulmetmek'

Çağatay Türkçesinde 'kıymak, kesmek, feda etmek, zulm etmek' anlamlarından gelişmiş türemiş sözcükler de vardır (Ünlü, 2013: 629-630).

Eski Kıpçak Türkçesi:

kıy- 1- 'bir şey üzerine cesaret etmek' 2- 'ihanet etmek' 3- 'öldürmek' 4- 'kıymak, küçük parçalara ayırmak' (Toparlı vd., 2007: 146)

Eski Oğuz Türkçesi:

kıy- 'zulmetmek, kastetmek' 2- 'kalkışmak' (Kanar, 2018: 440-441)

Anlamsal açıdan *kıy-* fiilinin ‘kıymak, öldürmek, kesmek, parça parça etmek, küçük parçalara ayırmak, sivriltilmek, feda etmek, zulmetmek, bir şey üzerine cesaret etmek, ihanet etmek, kastetmek, kalkışmak’ gibi karşılıklarının ilgili ifadeye {-mA-} ekiyle düşünüldüğünde olumlu anlatıma neden olması bir yana bu fiil Eski Uygur Türkçesinde dahi /y/ sesini barındırmaktadır. Bu karşılıkları işaretleyen *kıd-* biçiminde bir sözcük, Türk dilinin tarihî lehçelerinde tanıklı değildir. Bu itibarla *kıy-* fiilinin *kıdmaz ermiş* ifadesiyle ilgisinin olmadığı söylenebilir.

Erdal, Eren ve Gülensoy’un ‘kesmek, parça parça etmek, kıymak, eğrilemesine doğramak’ ile ‘kıyı, kenar, sınır’ sözlerini bağdaştırmamış olması önemlidir. ‘Kıyı’ sözcüğüne günümüzün seslik görünümünde derin düşünmeden bakıldığında ses benzerliğinin de etkisiyle *kıy-* fiili belirmektedir. Kimi araştırmacılar bu görüşü Eski Türkçeye dahi yöneltmektedir. Bu *kıy-* temelinde bakıldığında doğal olarak *kıyı* sözünün bir şeyleri ‘kestiği, ayırdığı, böldüğü, parçaladığı’ kanısına varılmaktadır. Oysa küçük bir bakış açısı değişikliğiyle anlaşılmaktadır ki bir şeyin, ülkenin, ilin, tarlanın, hakkın, durumun ‘kıyısı, sınırı, kenarı’ bir diğerine ‘yakın, bitişik’ oluşuyla ilişkilidir. Bu mantıkla *kıyı*, kara ve suyu birbirinden ayıran değil ‘birleştiren, kavuşturan’ bir noktada yer almaktadır. Öyleyse Orhon yazıtlarında geçen *kıd-* fiilinin ‘birleştirmek’ karşılığında olduğu ileri sürülebilir. Bu akıl yürütmeyi destekleyecek biçimde Karahanlı Türkçesinde *kıdış-* ‘kenar dikmekte yardım etmek’ ve *kıdıt-* ‘kenar diktirmek, kıyılatmak’ sözcükleri geçmektedir (Ünlü, 2012a: 413). *Kıdış-* ve *kıdıt-* sözlerinde açıkça görülen *kıd-* fiilinin daha ilk bakışta ‘dikmek’ biçiminde bir anlamının bulunduğu söylenebilir. Nitekim Eski Kıpçak Türkçesinde *kıy-* ‘dikmek’ sözcüğü tanıklıdır (Toparlı vd., 2007: 146). ‘Dikmek’ karşılığındaki sözlerle ‘kıyı, sahil, kenar’ anlamlı sözcüklerin aynı kökten geliştiği söylenebilir. Kıyı nasıl kara ve suyu birbirine ‘birleştiren, kavuşturan’ bir noktada yer alıyorsa ‘dikme’ işi de aynı biçimde dikilenle diken, ipele kumaşı, yenle elbiseyi birleştirmekte, kavuşturmaktadır.

Kıd- fiiline böylesi bir anlam verildikten sonra {-mA-} ekiyle de ‘birleştirmemek’ karşılığı saptanabilir. Böylece Çinlilerin Türkleri ‘kımlıdatmama, hareket ettirmeme, ilerletmeme’ işini başardıktan sonraki ikinci adımda Türklerin ‘birlikte hareket etmemesini, birleşmemesini, birbirine yakın durmamasını’ sağlama eylemine geçmeleri, *kıdma-* fiiliyle aktarılmış olabilir. Üçüncü adımda ise yazıtların mantıksal akışta *öl-* fiili üzerinden son aşamayı anlatması da anlaşılır bir durumdur. Bir halkın hareket etmesinin, bir araya gelmesinin engellenmesi demek doğal olarak o halkın yaşam hakkının elinden alınması anlamına gelmektedir. Yapılan bu değerlendirmelerden Çinlilerin düşmanlarını dize getirmek için tatlı söz, yumuşak ipek > ilerleme ve birleşmeye engel olma > öldürme yolunu izledikleri de anlaşılmaktadır.

Yazıtlarda geçen bölümdeki *uguş*, *bodan* ve *böşük* sıralaması da rastgele verilmemiş gibidir. Bu yolla anlaşıldığı kadarıyla soyu soppu (oymak, kabile, aile), halkı (boyların bir araya gelmesiyle oluşmuş yapı) hatta (evlenme yoluyla sonradan akraba olmuş) dostu, arkadaşı, yoldaşı dahi ilerletmez ve birleştirmemez bir Çin’den söz edilmektedir. Tüm bunlardan sonra KT G6/BK K4’teki ilgili bölüm aşağıdaki gibi sunulabilir:

edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş bir kişi yañılsar uguşı bodanı böşükiñe tegi kıdmaz ermiş “İyi akıl sahibi kişileri, iyi kahraman kişileri ilerletmemiş. Bir kişi yanıldığında soyu, soppu, halkı (ve) dostuna arkadaşına varıncaya kadar (kimseyi) birleştirmemiş.”

Sonuç

KT G6 ve KT K4'te geçen kıdmaz ermiş ifadesine yazıtın bağlamı gereği 'ilerlemez, öldürmez, yapmaz, cezalandırmaz, kıymaz, öldürmez' gibi olumlu çağrışımlara yol açacak bir anlamın verilmesi doğru değildir.

Kimi araştırmacıların kıdmaz ermiş ifadesine getirdiği yorumlara dayanak saydıkları 'kıymak, öldürmek, kesmek, parça parça etmek, küçük parçalara ayırmak, sivriltmek, feda etmek, zulmetmek, bir şey üzerine cesaret etmek, ihanet etmek, kastetmek, kalkışmak' gibi anlamları karşılayan fiil, Eski Uygur Türkçesinde dahi kıy- biçimindedir. Burada sözü edilen fiil tarihî lehçelerin hiçbirinde kıld- olarak tanıklı değildir.

Bir şeyin, ülkenin, ilin, tarlanın, hakkın, durumun 'kıyısı, sınırı, kenarı' bir diğerine 'yakın, bitişik' oluşuyla ilişkilidir. Bu mantıkla kıyı, kara ve suyu birbirinden ayıran değil 'birleştiren, kavuşturan' bir noktada yer almaktadır. Öyleyse Orhon yazıtlarında geçen kıld- fiilinin 'birleştirmek' karşılığında olduğu ileri sürülebilir. Bu akıl yürütmeyi destekleyecek biçimde Karahanlı Türkçesinde kıldış- 'kenar dikmekte yardım etmek' ve kıldıt- 'kenar diktirmek, kıyılatmak' sözcükleri geçmektedir. Kıldış- ve kıldıt- sözlerinde açıkça görülen kıld- fiilinin daha ilk bakışta 'dikmek' biçiminde bir anlamının bulunduğu söylenebilir. Nitekim Eski Kıpçak Türkçesinde kıy- 'dikmek' sözcüğü tanıklıdır. 'Dikmek' karşılığındaki sözlerle 'kıyı, sahil, kenar' anlamlı sözcüklerin aynı kökten geliştiği söylenebilir. Kıyı nasıl kara ve suyu birbirine 'birleştiren, kavuşturan' bir noktada yer alıyorsa 'dikme' işi de aynı biçimde dikilenle diken, ipele kumaşı, yenle elbiseyi birleştirmekte, kavuşturmaktadır.

Kıld- fiiline 'birleştirmek' anlamı verildikten sonra {-mA-} ekiyle de 'birleştirmemek' karşılığı saptanabilir. Böylece Çinlilerin Türkleri 'kımıldatmama, hareket ettirmeme, ilerletmeme' işini başardıktan sonraki ikinci adımda Türklerin 'birlikte hareket etmemesini, birleşmemesini, birbirine yakın durmamasını' sağlama eylemine geçmeleri, kıdma- fiiliyle aktarılmış olabilir.

Yapılan değerlendirmelerden Çinlilerin düşmanlarını dize getirmek için tatlı söz, yumuşak ipek ilerleme ve birleşmeye engel olma öldürme yolunu izledikleri de anlaşılmaktadır.

KT G6 ve BK K4'teki ilgili bölüm, "İyi akıl sahibi kişileri, iyi kahraman kişileri ilerletmezmiş. Bir kişi yanıldığında soyu, sopu, halkı (ve) dostuna arkadaşına varıncaya kadar (kimseyi) birleştirmemiş." biçiminde yorumlanabilir.

Kaynakça

Aydın, E. (2017), Orhon Yazıtları Köli Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Köli Çor, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Caferoğlu, A. (2015), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, Sir G. (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford: Oxford University.

Erdal, M. (1991), Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Gülensoy, T. (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

<https://sozluk.gov.tr/> / 03.03.2023 / 04.03.2023.

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/k%C4%B1y%C4%B1/> / 03.03.2023.

Kanar, M. (2018), Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü, İstanbul: Say Yayınları.

- Karakurt, D. (2017), Aktarma Sözlüğü Türk Dillerinden Anadolu Türkçesine, GGKEY: C9T6PFHKJPD-E.
- Karaman, A. (2020), Kıyın / kıyn (kıñ) 'Ceza' Sözcüğü Hakkında, Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 9(21), 129-139.
- Özdemir, H. (2013), Bir kişi yañılsar uğuşı bodunı ebi eşükiñe tegi kıdmaz ermiş İbaresine Üzerine, Dil Araştırmaları, 13(13), 131-139.
- Şirin, H. (2009), Köktürk Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, Konya: Kömen Yayınları.
- Toparlı, R. vd. (2007), Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012a), Karahanlı Türkçesi Sözlüğü, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012b), Harezmi Türkçesi Sözlüğü, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013), Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Wilkens, J. (2021), Eski Uygurca'nın El Sözlüğü Eski Uygurca - Almanca - Türkçe, Göttingen: Akademie der Wissenschaften.